

Marcel Proust

AZ OLVASÁSRÓL*

*Alexandre de Caraman-Chimay hercegnőnek – akinek jegyzetei
Firenzéről magát Ruskint is elbűvölték volna – ajánlom nagy tisztelettel és
mély hódolatom jeléül e lapokat, melyeket azért gyűjtöttem egybe, mert az ő
tetszését elnyerték.*

Talán nincsenek gyermekkorunknak teljesebb napjai, mint azok, melyeket – úgy tetszett – nem megéltünk, hanem kedves könyveink olvasásával töltöttünk. Menekültünk mindentől, amivel látszólag a többiek napjai teltek, és ami vulgáris akadálynak tűnt mennyei boldogságunk útjában: a játék elől, hová egy barátunk hívott a legérdekesebb fejezet közben, a zavaró napsugár és a méhecske elől, ami miatt fel kellett emelni fejünket vagy helyet kellett változtatnunk, az odahozott uzsonna elől, mely érintetlenül hevert mellettünk a padon egészen míg a nap el nem erőtlenedett a kék égen, a vacsora elől, melyért be kellett menni a házba és ami közben csak a félbehagyott fejezet folytatására tudtunk gondolni, minden elől, ami lehetővé tette volna, hogy mást is lássunk a világból, mint haszontalan lapokat, melyek azonban oly édes emlékeket hagytak bennünk (oly fontosak számunkra a mai napig, oly nagy szerelemmel olvastuk őket), hogy egy kezünkbe kerülő régi könyv lapozgatása az egyetlen múltat idéző naptár, melynek féltve őrzött lapjai szemünk elé idézhetik a már nem létező házakat, tavakat.

Ki ne emlékezne velem együtt a nap zavartalan és nyugalmas óráira tartogatott szünidei olvasmányokra. Reggelenként mikor a parkból visszajöttem, s mikor a többiek sétára indultak, az étkezőbe osontam, ahol a messzi ebédig senki nem zavart az öreg és viszonylag csendes Félice-t kivéve, és ahol egyedüli társaim az olvasást nagy tiszteletben tartó festett tányérok a falon, a naptár, melynek előző este tépték le utolsó lapját, a halk, választ sem váró ebédlőóra és a tűz, kiknek értelem nélküli szavai, az emberi szavaktól eltérően, nem háborgattak az olvasásban. A tűz mellett helyezkedtem el egy széken, koránkelő, kertészkedő nagybátyám ebéd közben meg is jegyezte: „Jól esik egy kis meleg, biztosítlak benneteket, hogy hat órakor igen hűvös volt a veteményesben. Ha arra gondolok, hogy egy hét múlva itt a Húsvét!” Az ebédig, ami sajnos véget vet majd az olvasásnak, még volt két óránk. Olykor behallatszott az étkezőbe a vizet kiemelő kútszivattyú zaja, s erre az ember önkéntelenül felkapta fejét, s pillantása a csukott ablakon át a kerti útra esett, mely téglákkal és félhold alakú cserepekkel szegélyezte a gyönyörű kék égből – ebből a leginkább katedrálisablakokra emlékeztető szomorú kék égből, melyet viharok előtt, vagy az est leszálltával lehetett látni néha a tetők felett – alászálló gondolatokat. Sajnos a szakácsnő már jóval ebéd előtt teríteni kezdett, és még ha mindezt csendben tette volna! De feltétlenül fontosnak találta, hogy megszólaljon: „Ez így megfelel önnek, nem lenne jobb, ha ide húznám az asztalt?” Ha az ember

csak annyit válaszolt is, hogy „Köszönöm szépen, nem”, teljesen abba kellett hagyni az olvasást és visszahozni rendes hétköznapi hangunkat valahonnan messziről, ahol a szánk hangtalanul ejtette a szemünk olvasta szavakat; meg kellett állni, előszedni az elveszett hangot, hogy illendően tudjunk válaszolni, „Köszönöm szépen, nem”. Telt az idő, a sétában elfáradt emberek és az asznapi írivalójukkal otthon maradtak, gyakran már jóval ebéd előtt összegyűltek az ebédlőben. „Nem akarok zavarni” – mondták, de közelebb húzódtak a tűzhöz és az órára nézve megállapították, hogy az ebéd jól fog esni. Megkülönböztetett figyelemmel vették körül azt a hölgyet, kinek a délelőtti folyamán írnia kellett. „Megírta a levelét?”, kérdezték tőle tiszteletteljes, titokzatos, évődő mosollyal, mintha e levél egyszerre lenne államtitok, előjog, szerencse és gyengeség. Néhányan, nem tudván tovább várni, elfoglalták helyüket az asztalnál. Ez igen szomorú, mert rossz példát mutattak az érkezőknek, azt a látszatot keltvén, hogy már dél van, és így szüleim hamarabb mondták ki a végzetes szavakat: „Gyerünk, csukd be a könyved, ebédelünk!” Minden készen állt, a terített asztalról semmi nem hiányzott, kivéve a kertész és szakács nagybácsi üveg-masináját, amelyet csak az étkezés végén hoztak, mert maga főzte a kávé az asztalon; a bonyolult, csövekkel felszerelt, fizikai kísérleteket idéző szerkezet hamarosan pompás illatot árasztott, és milyen kellemes látvány volt, ahogy a hirtelen forrásba lendült folyadék elárasztotta az üvegharangot, illatos barna üledéket hagyván annak párák falain; a nagybácsi készítette el a habos epret is, vérbeli kolorista és igazi ínycsiklós módjára, mindig ugyanolyan arányban elegyítve a habot az eperrel, míg a keverék el nem érte a rózsaszín egy bizonyos árnyalatát. Milyen hosszúnak tünnek nekem ezek az ebédek! Nagypapa nővére épp csak belekóstolt az ételekbe, hogy aztán ellentmondást ugyan tűrő, de el nem fogadó véleményt mondjon róla. Ha regényekről vagy versekről volt szó, amihez igazán értett, női szerénységgel fogadta el mindig az értő kritikát. Úgy vélte, hogy ez a hóbortok és ízlések nehezen behatárolható területe, ahol nem szögezhető le az igazság. Az anyjától tanult elvekről és szabályokról, arról hogy hogyan készülnek bizonyos ételek, hogy hogyan kell Beethoven-szonátákat játszani, hogyan legyünk kedvesek a többiekkel, úgy vélte, tökéletes tudása van, s így azt is megítélheti, hogy a többiek mennyire közelítik meg ezekben a kérdésekben a tökéletességet. A tökéletesség mind a három dologban körülbelül ugyanabban állt: egyfajta egyszerűségben, mértéktartásban és bájban. Szörnyülködve utasította el, hogy bárki is megfűszerezze a fűszer nélkül fogyasztandó ételeket, vagy modorosan, állandóan pedánsan használva zongorázzék, vagy társaságban természetellenesen viselkedjék és módfelett sokat beszéljen magáról. Az első falatnál, az első hangjegyek után, egy egyszerű vizitkártya alapján eldöntötte, vajon jó szakáccsal, igazi zenésszel, jól nevelt lánnyal van-e dolga. „Lehet, hogy sokkal több ujja van, mint nekem, de ízléstelenül, modorosan játssza ezt az egyszerű andantét.” „Lehet, hogy kiváló képességű, ragyogó teremtés, de ebben a helyzetben udvariatlanul sokat beszélt magáról.” „Lehet, hogy nagy tudású szakácsnő, de nem tudja, hogy hogyan készül az almás bifszték.” Az almás bifszték! Ideális versenydarab, nehézsége egyszerűségében áll, ő a konyhaművészet *Patetikus szonátája*, gasztronómiai párja annak a társasági vizitnek, mikor egy

hölgy egy cseléd iránt jön érdeklődni, ami alapján neveltetése és tapintatossága azonnal lemérhető. Nagypám öntelt ember volt, és szerette volna, ha minden étel jól sikerül, de nem igazán értett a konyhaművészethez, és így soha nem tudta megítélni, hogy mikor nem sikerültek jól az ételek. Elismerte, hogy néha, nagyon ritkán, nem úgy sikerült egy fogás, mint kellett volna, de az is inkább csak a véletlen folytán. Nagynénikém megalapozott kritikái, melyekben mindig kifejezésre jutatta, hogy a szakácsnő nem tud főzni, elviselhetetlenek tűntek nagypám számára. Nagynénikém, hogy a vitákat elkerülje, gyakran nem mondott véleményt az ételről, miután belekóstolt, mi azonban valamennyien rögtön tudtuk, hogy ítélete lesújtó. Nem szólt ugyan, de mi kiolvashattuk szép szemeiből jól megfontolt rosszallását, mellyel valamennyiszer végletesen feldühítette nagypámat. Nagypám erre némi malíciával nagynénikém véleményét kérte, türelmetlenül sürgette a választ, majd dühbe gurult, de érződött, hogy nagynénikém inkább mártírhalált halna, mintsem egyetértsen nagypám vélekedésével, miszerint a sütemény nem volt édesebb a kelleténél.

Ebéd után azonnal folytattam az olvasást; főként ha kicsit melegebb volt az idő, mindenki „visszavonult a szobájába”, így én is azonnal visszahúzódhattam külön bejáratú, alagsori szobámba, ahová egy kis melléklépcső vezetett, s melynek ablakaiból egy gyermekugrással az utcán teremhetett az ember. Rögtön becsuktam az ablakot, ám a szemközti fegyverárus köszöntését így sem tudtam kivédeni, ő ugyanis azzal az ürüggyel, hogy leengedi a napernyőket, minden kora délután kijött az utcára cigarettázni, üdvözölni a járókelőket, beszélgetni az arrajáró ismerősökkel. William Morris elvei szerint, melyeket Maple és az angol lakberendezők oly következetességgel alkalmaztak, egy szoba szépsége a benne lévő tárgyak funkcionalitásán alapul, és minden hasznos tárgynak, még egy egyszerű szögnek is szembeötlőnek kell lennie. A steril szobák mennyezet-nélküli rézágai fölé, a csupasz falakra kerüljön néhány remekmű-másolat. Ha ennek az esztétikának alapján ítéljük meg, szobám egyáltalán nem volt szép, tele mindenütt meghúzódó haszontalan tárgyakkal, melyek elképzelhetetlenül megnehezítették a hasznos tárgyak használatát. De éppen ezek a nem kifejezetten a kényelmet szolgáló, hanem inkább önmagukért odakerülő tárgyak tették széppé szememben szobámat. A magas, fehér ágyfüggönyök mintha egy szentély mélyén meghúzódó, virágos, steppelt takaróval, hímzett ágyterítővel, batiszt huzatú párnákkal ékes ágyat takartak volna, mely Mária hónapjában girlandokkal és virágokkal díszített oltárra hasonlított; este, lefekvés előtt, mindent áthelyeztem éjszakára egy fotelre; az ágy mellett kék rajzolatú üvegszentháromság, hasonló cukortartó és kancsó (megérkezésem óta nagynéném utasítására üresen áll, mivel attól tart, úgylis csak felborítanám), kegytárgyak, mellettük üvegcsében narancsviráglikőr, amit éppoly szentségesnek kellett tekinteni, mint a szentelt ostyát, s amihez a világ minden kincséért sem mertem volna hozzányúlni, de melyet minden vetkezés előtt hosszasan szemügyre vettem, és rettegetem, hogy egyszer egy rossz mozdulattal leverem; a fotelok hátára vetett fehérrózsás horgolt stólák, melyek valahányszor mikor az olvasást befejezvé fel szerettem volna állni, csapdába ejtettek; az üvegbúra, mely alatt minden közönséges zajt kirekesztve az óra beszélgetett meghittan a távoli kagylókkal és egy idős, szentimentális virággal, de amely olyan nehéz volt, hogy mikor az óra

megállt, az órás kivételével senki nem kockáztatta meg, hogy felemelje; a fehér guipure csipketerítő, mely mint egy oltárterítő díszelgett a komódon két váza társaságában, és rajta a Megváltó képe valóban oltárhoz tették hasonlatossá a szekrényt (annál is inkább, mivel az imazsámoly is mindig idekerült), ám a betolt fiókok szögletébe akadó csipke-rojtok miatt lehetetlen volt akár egy zsebkendőt is kivenni anélkül, hogy egyszeriben le ne essen a Megváltókép, a szent vázák, és hogy magam is el ne botoljak, s ne kelljen megkapaszkodnom az imazsámolyba; a mindig vidám mosolygós galagonyafehér tüllfüggönyök hármassora, a nagy muszlin és a még nagyobb basin-függönyök a párhuzamosan futó fa függőnytartókon bosszantóan ügyetlenül és makacsul játszadoxva tekeredtek a karnisok köré, egymásba, valamint az ablakba, valahányszor ki akartam nyitni vagy be akartam csukni; ha sikerült visszatartanom az egyiket, a másik egy pillanat alatt átvette a helyét, s oly tökéletes akadályt alkottak, mint egy valódi galagonyabokor vagy mint egy ki tudja, miféle megfontolásból épp ide tapasztott fecskefészek, így aztán ezt a látszólag egyszerű műveletet, hogy kinyissam vagy becsukjam ablakomat, soha nem voltam képes külső segítség nélkül megoldani; ezek a tárgyak, melyekre nemhogy szükségem nem volt, de még – igaz, könnyed – béklyóba is kötöttek, melyeket nem hasznosságuk miatt halmoztak fel ebben a helyiségben, nos, úgy tűnik, éppen ők népesítették be meghitt gondolatokkal, ők fogadtatták el, szemelték ki nekem, kedveltették meg velem ezt a szobát, mint a fák a tisztást, vagy virágok az öreg falakat. Hallgatag, rejtélyekkel teli étellel töltötték meg a szobát, s én olykor elveszettnek, máskor elvarázsoltnak éreztem magam, mintha csak egy kápolnában lettem volna, ahol a nap – felizzítva a vörös üvegtáblákat, amelyeket nagybátyám helyezett el az ablak felső részében – miután rózsaszínné bővölte a galagonyafehér függönyöket, furcsa fényeket vetített a falra, mintha kápolnámban egy színes üveglablakkal zsúfolt nagyobb templomhajóba lenne zárva, és ahol a templom közelsége miatt – amellyel nagyobb ünnepekkor a pihenőoltárok virágos útja egyenesen összekötötte házunkat – olyan hangosan szóltak a harangok, mintha közvetlenül tetőnkön harangoztak volna, az ablakom felett, ahonnan a hóna alatt breviáriumot szorongató plébánosnak, a vecsernyéről hazatérő nagynénémnek, a megszentelt kenyeret hozó kóristafiúnak szoktam köszönni. Ami Boticelli *Tavasának* Brown-féle fotográfiáját, vagy a lille-i múzeum *Ismeretlen asszonyának* öntvénymásolatát illeti, melyek Maple szobáinak egyedüli haszontalan díszei voltak, melyeket William Morris engedélyezett, be kell valljam, nálam ezeket a huszárdolmányban feszítő, jóképű, de egyszersmind borzalmas Jenő hercegről készült metszet helyettesítette, így igencsak meglepett, mikor később, egy fagyos éjszakán a vonatok fülsiketítő zajában megpillantottam a még mindig jóképű és ijesztő Jenő herceget, mint keksz-reklámot az állomás büféjének ajtaján. Azt hiszem, nagyapám alighanem egy pártfogásával kitüntetett kekszgyárostól kaphatta ajándékba, mielőtt mindörökre szobám falára került volna. Korábban azonban sejtelmem sem volt eredetéről, rejtélyesnek és történelminek gondoltam, meg se fordult a fejemben, hogy több példányban létezhet, nyaranta viszontlátott egyedüli lakótársamnak tekintettem. Most már nagyon régóta nem találkoztam vele, gondolom, nem is igen fogok. Ha azonban mégis ekkora

szerecsse érne egyszer, gyanítom, több mondanivalója lenne számomra, mint Boticelli *Tavasának*. Hagyom, hogy a jó ízlésű emberek saját képükre formálják szobájukat, és úgy, olyan tárgyakkal rendezzék be, ahogy jónak látják. A magam részéről azonban csak olyan szobában tudok élni és gondolkodni, mely az enyémtől teljesen eltérő életű emberek ízlésvilágát, fantáziáját tükrözi, a sajátomtól merőben eltérő ízlést mutat, ahol semmit nem látok vissza saját elgondolásaimból; ami feltüzeli idegen világba vetett képzelőerőmet; csak akkor érzem boldognak magam, ha az állomás, a kikötő környéke vagy a Templom tér valamelyik vidékies szállodájának hosszú, hideg folyosójáról egy szobába lépek, ahol a kinti szél sikerrel küzd a kályha melege ellen, s a kerület térképe a falak egyedüli díszje, ahol a zajok mind a csend különböző megjelenési formái, ahol a dohszagot képtelenség szellőztetéssel kiűzni a szobákból, és ahol szüntelenül szimatolunk, míg képzelőerőnk megittasulva próbálja összerakosgatni a helyhez fűződő gondolatok és emlékek szilánkjait; ahol este szobánk ajtaján belépve az az érzésünk támad, hogy megsértjük egy ott maradt élet zilált emlékeit, ha magunk mögött becsukva az ajtót, merészen megragadjuk azokat; beljebb megyünk az asztalig vagy az ablakig, és a szabadság és a tolongás érzetének egyfajta keverékével úgy foglalunk helyet a megyeszékhely kárpitosának úgymond párizsi stílusban behúzott kanapéján, hogy otthonosságunk, mellyel saját tárgyainkat kirakosgatjuk, még minket magunkat is felkavar; ahogy a háziurat játsszuk ebben a mások lelkével színültig telt szobában, ahol egészen a függönymintáig minden az ő álmaikat tükrözi, ahogy mezítláb sétálunk valaki ismeretlen szőnyegén; tehát, ahol azzal az érzéssel húzzuk be remegve a reteszt, hogy egy titokzatos életet zárunk magunkba, tolunk magunk előtt az ágyig, és vele együtt bújunk a fejünk búbjáiig érő, nagy, fehér huzatú paplan alá, miközben a városban, hozzánk egész közel, a haldoklók és a szerelmesek álmatlan óráit harangozzák.

Már régóta nem olvastam a szobámban, minthogy a falutól' egy kilométerre lévő parkba kellett menni. Délutánonként, a kötelező játék után, igyekeztem minél hamarabb bekebelezni az uzsonnát, melyet kosárban hoztak, és szétosztottak a gyerekek között a folyóparti fűvön, ahol nagy óvatosan az olvasnivalómat is letettem. Kissé távolabb, a park elvadult, rejtélyes részeiben, ahol a folyó sem az a mesterkélt és szabályos víz volt már, melynek hátán hattyúk úsznak, partjait pedig mosolygós szobrokkal ékes sétányok szegélyezik, ahol időnként a gyors iramban a park határai felé igyekvő pontyok csobbanásai hallatszanak, hanem igazi folyó lett, folyó a szó földrajzi értelmében, melynek neve kellett legyen, és amely (vajon valóban ugyanaz a folyó volt-e ez, mint a sétányok és szobrok menti?) nem késlekedett szétterülni a réteken, vízben fürösztetni a kikericsket, kissé elmocsarasítva a mezőket, hol a tehének aludtak, és amelynek szabálytalan kanyarulatai összekötötték a középkori falut és a vadrózsa- és galagonyabokrokkal szegélyezett, felfelé kapaszkodó, a végtelen természetbe, ismeretlen nevű falvak felé futó utakat. A többieket a park alsó részén a hattyúk mellett hagytam, hogy uzsonnájukat befejezzék, felkapaszkodtam a labirintusba, leültem egy

¹ *Az általunk ki tudja, miért falunak nevezett helység valójában tartományi székhely, melynek a Guide Joanne szerint közel 3000 lakosa van.*

mogyoróbokrokknak támaszkodó, felfedezhetetlen lugasban, ahonnan spárgával és földieperrel beültetett medencére, némely napokon a vízemelő kerék mellé befogott lovakra, feljebb a „park vége” feliratú fehér kapura, még távolabb búzavirág- és pipacsmezőkre lehetett látni. Ebben a lugasban mély csend uralkodott, szinte semmi esélye nem volt, hogy megtaláljanak, és biztonságérzetemet még kellemesebbé tették a lenről jövő kiáltások, melyek hiába hívogattak, néha közelebből, az első lejtők irányából hallatszottak, majd, mikor nem találtak, bár mindenütt kerestek, visszafordultak, és több zaj nem hallatszott, csak néha-néha, a mezőkön túli messzi harangok aranyló hangjának kongása, mely mintha a kék ég mögül hallatszott volna, figyelmeztetett az idő múlására, de hangjaik légységától meglepetten és az utolsó ütések követő mély csendtől megzavartan, soha nem tudtam biztosan, hány órát is kongattak. Ezek nem azok a súlyos harangütések voltak, melyeket a faluba érve hallott az ember, amikor a templom felé tartott, mely közelről visszanyerte magas, egyenes tartását, az esti kék égre szegezve gyámköves palasisakját, amint fülsiketítő ütésekkel „a Föld javát” hirdetve betöltik a teret. A park végébe már csak lágy, gyengéd hangok érkeztek, melyek nemcsak nekem, hanem az egész vidéknek, az összes falunak, a mezőkön magányosan dolgozó parasztoknak szóltak; melyek miatt nem kellett felemelnem a fejem, hisz elhaladtak mellettem, hogy messzire repítsék a pontos időt, anélkül, hogy láttak, felismertek vagy megzavartak volna.

Néha, otthon az ágyamban, jóval vacsora után, a nap utolsó óráit is az olvasásnak szenteltem, de csak azokon a napokon, mikor az utolsó fejezeteknél tartottam, amikor már nem volt sok hátra egy könyv végéig. Akkor, kockáztatván, hogy megbüntetnek, ha észreveszik, és hogy a könyv végeztével esetleg az egész éjszakát álmatlanul fogom tölteni, mihelyt szüleim lefeküdtek, meggyújtottam gyertyámat; a közeli utcán a fegyverárus és a posta közti sötét, mégis kékes égen csendbe burkolózva ragyogtak a csillagok, balra az emelkedő kis utcának kanyarulatában ott virrasztott sötétben és félelmetesen a templom szentélye, melynek szobrai nem aludtak; a falusi, mégis történelmi templomé, mely a Jóisten, a szentelt kalács, a százféle szent és a szomszédos kastélybeli hölgyek bűvös tartózkodási helye, utóbbiak ugyanis ünnepek alkalmával fogaton jöttek a misére, és amint a piactéren áthaladtak, a tyúkok és kofaasszonyok hangos kárálásba kezdtek, és miután elhagyták a vöröses színekben ragyogó templomhajó félhomályát, de még mielőtt hazafelé vették volna útjukat, emeletes süteményeket vásároltak a főtéren álló cukrászdában; ezek tétlen, édes illata örökre összekeveredett bennem a nagymisére hívó harangokkal és a vasárnapok vidámságával.

Aztán az utolsó oldalt is elolvastam, vége lett a könyvnek. Vissza kellett fognom szememet és hangomat, mely némán, csak egy-egy mély sóhajtásnyi időre megtorpanva követte az olvasás szenvedélyes iramát. Aztán, hogy más mozgásteret adjak a már oly régóta bennem tomboló zűrzavarnak, hogy meg tudjak nyugodni, felálltam, és járkalni kezdtem az ágy mellett; a szemem még mindig egy olyan pontra szegeződött, melyet hiába keresnénk a szobában vagy azon kívül, mert ez lelki távolság, mely – más távolságoktól eltérően – nem fejezhető ki méterben vagy mérföldben, de nem is téveszthető össze más távolságokkal, s melyet azonnal felismerünk, mikor

„távolba révedő”, „máshol járó” szemekbe nézünk. Hát most mi lesz? Csak ennyi volt ez a könyv? És ezeket az embereket, akiknek több figyelmet és gyengédséget szenteltünk, mint a bennünket körülvevőknek, bár bevallani nem is mindig mertük, mennyire szerettük őket, mert szüleink, ha olvasás közben ránk akadtak, megmosolyogták érzelmeinket, mi pedig színlelt közönnyel és lusta unalommal csuktuk be a könyvet, ezeket az embereket, akiknek sorsát lélegzetvisszafojtva követtük, akikért annyit sírtunk, már soha többé nem fogjuk viszontlátni, már soha semmit nem fogunk megtudni róluk! Már az utolsó néhány oldallal, a kegyetlen „Epilógussal” az író gondoskodik arról, hogy félelmetes közönnyel „távolítsa el” bennünket, pedig mindaddig lépésről lépésre követte hősei sorsát. Életük minden óráját elbeszélte nekünk, aztán hirtelen így beszél: „Húsz évvel ezen események után Fougères utcáján még mindig találkozhattunk egy szálegyenes, becsületes öregemberrel, stb.”² És míg a házasság csodálatos lehetőségének az író két kötetet szentel, elrettentve bennünket a felmerülő akadályokkal, majd boldoggá téve azok elsímításával, végül ebből a meglepő epilógusból, egy másodrangú mellékszereplő szájából kell megtudjuk, hogy a szóban forgó házasságot megkötötték, nem is sejtethetjük, pontosan mikor, és úgy tűnik, mintha egy, az érzelmeink iránt teljesen közömbös, égből pottyant személy került volna az író helyére, hogy az epilógust megírja. Annyira szerettük volna, ha a könyv folytatódik, ha pedig ez nem lehetséges, legalább megtudni még valamit a szereplők életéről, hogy tovább őrizgethessük irántuk érzett szeretetünket,³ hogy nem szerettük hiába, még ha csak egy órára is a könyvlapok őrizte, holnapra már elfelejtett neveket, melyeknek semmi köze az élethez és amelyek értéktelenségéért mélyen megvetettek bennünket, mivel egy könyv osztályrésze, mára már megértettük, szüleink egy

2 *Megvallom, hogy a kijelentő mód folyamatos múlt ideje [l'imparfait de l'indicatif], ez az életet egyrészt kéréséletűnek, másrészt lehetetlennek mutató kegyetlen igeidő, mely már abban a pillanatban, amint felidézi cselekedeteinket, az illúzió fátylát borítja rájuk, úgy pusztítván el azokat, hogy még a perfectum-alakok cselekvőképességének vigaszát sem hagyja meg, a titokzatos szomorúság kiapadhatatlan forrása marad számomra. Manapság is előfordul, hogy miután órákig elmélkedem a legnagyobb lelki nyugalommal a halálról, kinyitom Sainte-Beuve Lundis [Hétfők] kötetét, hol a következő Lamartine-mondatba botlom (Mme d'Albanyról van szó): „Semmi nem emlékeztetett [rappelait] benne a korra, melyben élt [...] Alacsony termetű nő volt [était], alakja kissé megroskadt önnön súlya alatt, s már elvesztette stb. ...”, és hirtelen a legmélyebb melankóliába zuhanok. A regényekben oly nyilvánvaló ez az írói szándék, hogy abba még inkább belesápadunk.*

3 *Meg lehet próbálni, kis kalandozásképpen, olyan könyvek esetében, melyek nem tiszta fikcióra épülnek, hanem valamiféle történelmi alappal bírnak. Balzac, kinek műve a talán túlságosan is kevésbé átalakított valóság és a szellem egyfajta fura keveréke, különösen alkalmas erre az olvasatra. Ő legalább egyetlen igen figyelemreméltó „történelmi olvasóra” talált Albert Sorel úrnak, A rejtélyről [Une ténébreuse affaire] és a A jelenkori történelem fonákjáról [L'Envers de l'histoire contemporaine] írott, kitűnő tanulmányok szerzőjének személyében. Mily tökéletesen is illik a nyugodt, nagy testi erejű, kutató szellemű Sorel úrhoz az olvasás, ez az egyszerre heves és csendes élvezet, melynek ideje alatt a költészet és a meglegedettség ezernyi vidám mozzanata röpködi körbe az olvasót, méz-szerű, aranyló, lágy örömmel vonva be álmódzásait. – Azt a művészetet, amellyel annyi eredeti és határozott gondolatot foglalt bele olvasónaplóiba, Sorel úr csak a történelmi alapú művek esetében vitte tökélyre. Mindig hálával emlékszem majd vissza, hogy az Amiens-i Biblia fordításáról írta élete legszebb és legerőteljesebb sorait.*

megvető mondata adta tudunkra, hogy a könyv, ellentétben azzal, amit hittünk, nem a sors és a világmindenség leírása, a könyv helye a *Színes divatlapok* és az *Eure-Loire megye földrajzának* kötetei között van a jegyző könyvespolcán.

Mielőtt a *Királyok kincsének* tárgyalása kapcsán rátérnék arra, hogy miért nincs az olvasásnak – szerintem – olyan uralkodó szerepe az életben, mint amelyet Ruskin tulajdonít neki e művében, külön kellett vennem gyermekkorunk bájos olvasmányait, melyek mindnyájunk számára áldott emlékek kell, hogy maradjanak. Gondolom elég hosszasan és alaposan sikerült fentebb bizonyítanom, hogy főként az olvasás helyei és napjai maradtak meg pontos képként emlékezetünkben. Nem is menekültem varázsuk alól: nem a könyvekről, hanem valami egészen másról beszéltek nekem. De az általuk felidézett emlékképek talán a kanyargós, virágos kitérőire kényszerülő olvasót is hozzásegítik majd, hogy kellő intenzitással tudja megteremteni azt a pszichológiai állapotot, amit *Olvasásnak* nevezünk és követni tudja még néhány gondolatomat.

Tudott dolog, hogy a *Királyok kincse* Ruskin olvasásról értekező előadása, melyet a Manchestertől 6 km-re fekvő rusholme-i városházán adott elő 1864. december 6-án a Rusholme Intézet könyvtárának létrehozása érdekében. December 14-én újabb előadást tartott *Királynők kertje* címmel a nő szerepéről, ancoates-i iskolák alapítását segítő. „Az 1684-es évet – írja Collingwood csodálatos *Life and Work of Ruskin* című művében – leszámítva gyakori látogatásait Carlyle-nél, Ruskin at home tölti. Amikor decemberben Manchesterben előadásokat tart, melyek később *Szezám* és a *liliomok* címen legnépszerűbb munkájává lesznek⁴, remek fizikai és sziporkázó szellemi állapotban van. Carlyle-lel folytatott beszélgetéseinek visszhangját fedezhetjük fel heroikus, arisztokratikus, sztoikus ideálrajzában csakúgy, mint a könyvek és közkönyvtárak szerepének, értékének állandó bizonygatásában, lévén Carlyle a *London Bibliothéque* alapítója.”

Számunkra, kik önmagában, történelmi előzményei nélkül óhajtunk Ruskin elméletével foglalkozni, elég jól összefoglalhatjuk mondanivalóját Descartes szavait idézve: „minden jó könyv mintha az elmúlt századok legnemesebb elméivel, az adott kort megteremtő szerzőkkel folytatott társalgás lenne” Nem biztos, hogy Ruskin ismerte a francia filozófus e kicsit száraz tételét, de végül is egész, albioni ködökkel telt, apollóni arany előadása, melynek fénye a kedves festő tájképeinek ragyogásához hasonlatos, erről szól. „Ha feltételezzük is – mondja Ruskin –, hogy mind akarunk, mind intelligenciánk alapján jól választhatjuk meg barátainkat, mégis mily keveseknek sikerül ez közülünk, mennyire behatárolt választásaink köre. Nem ismerhetünk mindenkit, akit szeretnénk. A szerencse folytán találkozhatunk egy nagy költővel, hallhatjuk a hangját, vagy feltehetünk egy kérdést egy híres tudósnak,

⁴ Ezt a művet később Ruskin egy harmadik értekezéssel is megtoldotta, mely a *The mystery of Life and its Arts* címet viseli. A népszerű kiadások azonban csak az első két értekezést, a *Királyok kincsét* és *A királynők kertjét* tartalmazzák továbbra is. Ebben a kötetben mi is csak e kettőt közöljük, Ruskinnak a *Szezám* és a *liliomokhoz* írott előszava nélkül. A kötet terjedelme és saját kommentárunk jelentős terjedelme többre nem adott lehetőséget. Négy kivétellel (*Smith, Elder and Co.*) a *Szezám* és a *liliomok* valamennyi kiadása Ruskin hírneves kiadójánál, *Georges Allennél* jelent meg.

aki kedvesen válaszol. Tíz perces meghallgatást kaphatunk egy minisztertől irodájában, életünkben egyszer esetleg megadatik, hogy megakad rajtunk egy királynő futó pillantása. Mégis ezek után a múltó véletlenek után sóvárgunk, éveket töltünk szenvedélyesen keresve a hasonló alkalmakat, s olykor egész apróságokkal is beérjük, míg ezenközben ott van mellettünk egy egyszerűen hozzáférhető társadalom, melynek emberei, magas rangjuktól teljesen függetlenül, oly hosszasan beszélgetnek velünk, amíg csak kívánjuk. S e népes és szelíd társadalomnak, melyet akár egész nap is magunk mellett várakoztathatunk – királyok és államférfiak itt maguk várnak, nem másokat váratnak audienciára –, nem keressük társaságát, nem tesszük lábunkat szolid előszobáik, vagyis saját könyvszekrényeink birodalmába; a könyvespolcainkon szunnyadó lelkek szavára nem vagyunk kíváncsiak.”⁵ „Talán azt válaszolják erre – teszi hozzá Ruskin –, hogy jobban szeretnek élő emberekkel társalogni” és – visszavervén ezt az ellenvetést – igyekszik bizonyítani, hogy az olvasás nem más, mint a környezetünknel bölcsőbb és érdekesebb emberekkel való beszélgetés. A magam részéről a kötethez írott jegyzeteimmel arra próbáltam rávilágítani, hogy az olvasás nem azonosítható imígyen egy – akár a legokosabb emberrel folytatott beszélgetéssel sem; hogy az alapvető különbség könyv és barát között nem kisebb vagy nagyobb bölcsességükben, hanem a kapcsolat minőségében rejlik; hogy az olvasás a beszélgetéssel ellentétben a másik gondolatának befogadásán, feldolgozásán alapul, annak a magánynak az élvezetét kihasználva, amelyben az elme ihletett, termékeny munkáját semmi nem zavarja, de amelyet egy beszélgetés azonnal megsemmisít. Ha Ruskin néhány lappal később említett igazságainak levonta volna tanulságát, valószínűleg az enyémmel azonos következtetésekre jut. De ő természetesen nem akart az *olvasás* fogalmának mélyére hatolni. Nem akart többet, mint elmesélni egy szép platóni mítoszt, a régi görögök egyszerűségével, kik majdnem minden igazságot felfedeztek, kifejtésük gondját viszont a modern kor lelkiismeretes embereire hagyták. Ha azt állítom is, hogy az olvasás eredeti jelentését tekintve a magányosság termékeny varázsában folytatott kommunikáció, több és más, mint amit Ruskin mond, mégsem hiszem, hogy olyan fontos helyre kerülhetne lelki életünkben, mint ahová Ruskin helyezi.

Szerepének határait erényeinek természete jelöli ki. Ezekről az erényekről ismét csak a gyermekkori emlékeket vallatva tudok beszélni. A könyv, melyet imént olvastam az étkezőben, a tűz mellett, szobámban a horgolt fejtámlás fotelok mélyén, és szépséges délutáni órákon mogyoró- és galagonyabokrok alatt a parkban, ahol a végtelen messziségbe nyúló mezőkről érkező hallgatag szellők lóhere és széna illatát hozták, melyekre néha fáradt szememet emeltem, a könny, melynek címét szemeink nagy igyekezettel sem igen tudják kiolvasni húsz év távlatából, de emlékezetem, látása alkalmasabb lévén ilyesfajta megfigyelésekre, megmondja, melyik könyv volt: Théophile Gautier *Fracasse kapitánya*. Mindenek felett szerettem két-három mondatát, ezeket a mű legszebb, legeredetibb mondatainak tartottam, és nem gondoltam, hogy más szerző írhatott valaha hasonlót. Az volt az érzésem, hogy a szépségükhöz tartozó valóságnak egy darabkáját Théophile Gautier egyszer-

⁵ Szezám és a liliumok, Királyok kincse, 6.

kétszer villantja csak fel e kötetben. Mivel biztos voltam abban, hogy neki magának az egészet ismernie kell, más könyveit is el akartam olvasni, ahol minden mondat ugyanolyan szép, mint kedvenceim, és ahol olyasmikről beszél, mely dolgokban kíváncsi vagyok a véleményére. „*A nevetés nem természettől fogva kegyetlen; ez különbözteti meg az embert az állattól, mint az Homérosz, a görög-honi költő Odüsszeiájából kiviláglik, a halhatatlan és boldog istenek osztályrésze, kik teljes lelkükből nevetnek olümposzi nevetéssel örökké tartó, szabad óráikban.*”⁶ Ettől a mondattól valósággal megrészegültem. Úgy tűnt, Gautier a középkoron keresztül azt a csodálatos ókort fedi fel nekem, melyet egyedül csak ő ismerhet. De jobb szerettem volna, ha ehelyett a rejtett mondat helyett – melyet egy unalmas kastélyleírás követett tele ismeretlen szakszavakkal, melyeknek alapján aligha tudtam elképzelni ezt a világot – az egész könyvben olyan mondatokat írt volna, melyeket a könyv befejezése után megőrizhetek és tovább szerethetek. Szerettem volna, ha elmondja nekem, ő, az igazság egyedüli letéteményese, hogy mit gondoljak Shakespeare-ről, Saintine-ről, Szophoklészról, Euripidészről, Silvio Pellicóról, akit egy hűvös márciuson olvastam, s a könyv végeztével ugráltam, rohagáltam, le-fel járkáltam az úton, minthogy a mozdulatlanság felhalmozta energiáimat, a falu utcáin pedig fagyos szél süvített. Főleg azt szerettem volna megtudni tőle, vajon nagyobb esélyem van-e az igazság felderítésére, ha megismétlem a hatodikát, vagy inkább diplomata legyek-e, esetleg ügyvéd a számvevőszéken. De mihelyt a szép mondatot befejezte, belefogott egy asztal leírásába, melyet „*olyan vastag por fedett, hogy ujjal lehetett írni belé*”, s ezt olyan jelentéktelen dolognak találtam, hogy figyelemre sem méltattam; egyfolytában azt kérdezgettem, milyen könyveket írt még Gautier, melyek jobban kielégítenék várakozásomat és megismertetnének végre egész gondolatkörével.

És végülis azt, ami oly nagy és csodálatra méltó a szép könyvekben (ami megérteti velünk, hogy az olvasás egyrészt lényegi, másrészt erősen behatárolt foglalatossága lelki életünknek) a szerzők esetében „összegzésnek”, az olvasókéban pedig „ösztönzésnek” nevezhetnénk. Nagyon jól érezzük, hogy ott kezdődik bölcsességünk, ahol a szerzőé befejeződik, és válaszokat szeretnénk, pedig csak vágyakat kaphatunk tőle. És ezeket a vágyakat az író csakis úgy keltheti életre bennünk,

⁶ Valójában ez a mondat, legalábbis ebben a formájában, nem szerepel a *Fracasse kapitányban*. Az „amint az Homérosz görög-honi költő *Odüsszeiájából kiviláglik*” helyett Gautier csak „Homérosz nyomán”-t ! írt. Mivel azonban az „amint az Homérosznál kiviláglik”, illetve az „amint az az *Odüsszeiájából kiviláglik*” kitételek valóban megtalálhatók a szövegben, és számomra ugyanolyan élményt jelentettek, az olvasóra gyakorlandó erősebb benyomás kedvéért megengedtem magamnak ezen szépségek egybeolvasztását most, amikor igazság szerint már nem tesznek rám olyan misztikus hatást. A *Fracasse kapitány* egy későbbi passzusában Homérosz görög-honi költőként szerepel, s ez nyilván nem kis elragadtatással töltött el valamikor. Valahogy mégis képtelen vagyok pontosan felidézni azt az elfeledett boldogságot, mely e jegyzet megírására birt, és mely bizonyítaná, hogy nem túlzás ennyi szépséget tömöríteni egyetlen mondatba. Pedig már nem hiszem. Sajnálkozva gondolok vissza arra, hogy lelkesedésem, amellyel a kavicsos sétányon baktatva a *Fracasse kapitány* mondatát ismételttem a folyó partján bókoló íriszeknek és meténgeknek, még gyönyörűsebb lehetett volna, ha Gautier egyetlen mondatában megtaláltam volna mindazt a bájt, amelyet most némi csalafintasággal én sűrítettem össze, sajnos immár a legcsekélyebb élvezet nélkül.

hogy csodálattal adózunk a művészetének újabb erőfeszítéseiből született isteni szépség előtt. De az alkotók látásmódjának egy különleges, és mellesleg időleges törvénye révén (mely törvény talán arra utal, hogy az igazságot nem kaphatjuk meg senkitől, magunknak kell azt megalkotnunk) bölcsességük, csak mint a saját bölcsességünk kezdete tűnik elénk oly módon, hogy abban a pillanatban amikor mindent elmondtak, az az érzésünk támad, mintha még semmit sem mondtak volna. Egyébként, ha olyan kérdéseket teszünk fel nekik, melyekre nem tudnak válaszolni, olyan válaszokat kérünk, melyeknek úgysem vennénk hasznát. Mert végül is költők idézte szerelemmel kötnek bennünket azokhoz a dolgokhoz, melyeknek elsősorban számukra van személyes érzelmi jelentősége. Minden képük épp csak felvillant egy minden mástól eltérő csodás helyet, melynek szeretnénk szívébe hatolni. „Vigyén magával!” szeretnénk mondani Maeterlincknek vagy Mme de Noailles-nak „*a zélande-i kertekbe, hol ódivatú virágok nőnek*”, „*bíborhere és feketeürm*” szegélyezte illatos utakra, és a föld minden zugába, amelyekről könyveiben még nem beszélt, ám ettől még ugyanolyan szépnek tartja őket. Szeretnénk elmenni megnézni Millet *Tavasának* mezejét (mert a festők a költökhöz hasonlóan tanítanak bennünket), szeretnénk, ha Claude Monet elvinne bennünket Givernybe, a Szajna partjára, ahol a folyó kanyarulatát alig lehet kivenni a reggeli ködöktől. A valóságban azonban egyszerű véletlenek adtak alkalmat Mme de Noailles-nak, Maeterlincknek, Millet-nek, Claude Monet-nak, hogy éppen azt és még véletlenül se egy másik kertet, mezőt, folyókanyarulatot válasszanak. A mi szemünkben az teszi mássá, a világ többi részénél szebbé e tájakat, hogy magukon viselik ama megfoghatatlan látvány tükröződését, amellyel a géniusz ruházta fel őket, és amely egyedülálló és zsarnoki vonással bármely egyéb közömbös vidéket is felruházott volna. Szeretnénk az elbűvölő és káprázatos látvány mögé belátni, ez a lényege ennek a tulajdonképpen teljesen megfoghatatlan dolognak, e vászonra festett délibábnak, melynek neve látomás. Vágyakozó szemeink szeretnének áttörni a ködön, tudni kívánják a festő művészetének végszavát. Az író mint művész erőfeszítése abban áll, hogy fellebbentse a jelentéktelenség és csúnyság fátylát az érdeklődésünkben kizárattott világegyetemről. Ekkor azt mondja:

*Nézd, nézd
Az illatos bíborherét és feketeürmöt,
Aisne és Oise vidékét,
mely keskeny, csobogó patakokat ölel*

Nézd, Zélande házát, ragyogó rózsaszín, mint egy kagyló! Nézd! Tanulj meg látni!” Ebben a pillanatban eltűnik. Ez az olvasás értéke, de elégtelensége is. Nem lehet tudományt csinálni abból és túl nagy szerepet tulajdonítani annak, ami nem más, mint bevezetés, beavatás. Az olvasás a lelki élet küszöbe, mutatja a bejáratot, ám fel nem építi a házat.

Vannak azonban bizonyos patológus esetek, óvatosan fogalmazva bizonyos lelki válságok, melyek esetében az olvasásnak egyfajta gyógyító szerepe van, és az ismételt ösztönzések folyamatosan újraélesztik az ellustult szellem életét. A könyvek a terapeuták szerepét játsszák a

neuraszténias betegek mellett.

Tudott dolog, hogy bizonyos idegrendszeri bántalmak esetén a beteget elhagyja akarata, bár közben semmiféle szervi bántalma nincsen, s mintha egy mély keréknyomba süppedt volna, ahonnan nem képes egyedül kijönni, és ahol elsovadna, ha egy erős segítő kéz nem nyúlna feléje. Agya, lábai, tüdeje, gyomra sértetlenek. A valóságban képes mind dolgozni, mind járkálni, mind túrni a hideget, mind enni. De ezeket a különböző tevékenységeket, melyekre teljességgel képes lenne, nem képes akarni. És végül a hanyatlásból akarata renyhességének gyógyíthatatlan következményeként olyan betegség keletkezik, melynek még neve sincsen, hacsak a bensejéből hiányzó akaratot nem pótolja egy külső orvos, aki helyette fog akarni, mindama napig, amelyen újra meg nem tanul mindenfélét akarni. Mármost vannak ezekhez a betegekhez hasonlítható lelkek, kiknek lustasága⁷ és felszínessége nem engedi, hogy leszálljanak önmaguk mélyebb régióiba, ahol a szellem valóságos élete kezdődik. Nem egyszer odavezették már őket, de külső beavatkozás nélkül mégsem lennének képesek a lélek felfedezésére, gazdagságának kiaknázására; a felszínen folyamatos önfelejtésben, egyfajta passzivitásban élnek, melyben a gyönyörök játékszerévé válnak, környezetük méretére redukálódnak, hasonlatossá válnak ahhoz a nemesemberhez, ki gyermekkorától útonálló társául szegődött, s már képtelen visszaemlékezni túlon túl régen használt nevére; ezek végül is eltörölnék magukban lelki nemességük minden érzését és emlékét, ha egy külső behatás valamiképpen vissza nem vezetné őket a szellemi életbe, ahol hirtelen rálelnék a saját fejükkel való gondolkodás, az alkotás örömére. Világos, hogy ez az ösztönzés, melyet a lusta szellem nem képes saját magában megtalálni, s amelynek következképpen valaki mástól kell jönnie, csakis az egyedüllétben befogadható, hisz e körön kívül – ezt már láttuk – az alkotó szellem meg nem újulhat. A tiszta magányból a lusta szellem semmit nem tud hasznosítani, mert képtelen saját magát alkotó tevékenységre fogni. A legemelkedettebb beszélgetések, a legsürgetőbb tanácsok sem segíthetnék, mert eredeti tevékenységeit sem képes közvetlenül gyakorolni. Szüksége van tehát valamely külső beavatkozásra, egy másik szellem ösztönzésére, mely ugyanakkor megkíméli magányának kereteit. Láttuk, hogy pontosan ez az olvasás definíciója, és hogy ez csak az olvasásra igaz. Az efféle lelkekre egyetlen diszciplína gyakorolhat kedvező hatást, nevezetesen az olvasás: íme a képlet levezetése, ahogy egy matematikus mondaná. Az olvasás ebben az esetben is csak ösztönzés, mely nem helyettesítheti ugyan a személyes tevékenységet, de felkelti tevékenykedési vágyunkat, ahogyan a fent említett idegbántalmak esetén a terapeuta újraéleszti a gyomor, a lábak, az agy használatának akarását.

⁷ Ezt érzem csírájában Fontanes-nál, kiről Sainte-Beuve így ír: „az epikúroszi vonás igen erős volt nála [...] E kissé földhözragadt szokásai ellenére Fontanes ezzel a tehetséggel sokkal többet [...] és sokkal több maradandó művet alkothatott volna.” *Érdekes, hogy a tehetetlenek soha nem hiszik magukat renyhének. Fontanes azt írja: „Szerintük az időt pazarlom, / És csak ők korunk díszei”, és azt állítja, sokat dolgozik. Coleridge már jóval súlyosabb eset. „Korának egyetlen alakja sem, de talán még más korokéi sem – írja Carpentiert idézván Ribot úr Maladies de la volonté [Az akarat betegségei] című gyönyörű könyvében – egyesítették magukban ilyen szinten a filozófiai érvelést a költői képzelettel” stb. Mégis, talán egy sem akad, ki ily tehetséges volna ellenére ily kevésre vitte volna; jellemének legnagyobb hibája az akaratgyengeség, bár nagyratörő tervek foglalkoztatták elméjét, tehetségét nem állította ezek szolgálatába, megvalósításukhoz soha nem látott hozzá. Fiatalkorában összeismerkedett egy nagylelkű könyvkereskedővel, ki 30 guinea-t ígért a verseiért. Coleridge azonban hétről hétre üres kézzel jött pénzért kuncsorogni, pedig csak le kellett volna írnia versét, hogy szabad lehessen.”*

Többé-kevésbé minden szellem hajlamos az eltunyulásra, arra, hogy alantas szinten stagnáljon; lehetséges, bár nem szükségszerű, hogy bizonyos olvasmányaink izgalmi kedvező hatással van személyes munkánkra; több író is említhetünk, akik mielőtt munkához láttak, szerettek elolvasni egy-egy szép oldalt. Emerson ritkán kezdett írni anélkül, hogy újra ne olvasott volna néhány fejezetet Platónról. Dante sem az egyedüli költő, akit Vergilius vezetett a Paradicsom kapujába.

Amíg az olvasás egyfajta kalauz, aki bűvös kulcsaival olyan szobák ajtaját nyitja meg bennünkben, ahová egyedül nem tudtunk volna bejutni, addig üdvös szerepe van életünkben. Veszélyessé válik viszont, ha ahelyett, hogy a szellem személyes életét élesztené, annak helyére lép; amikor az igazság nem gondolataink lassú fejlődésével és szívünk akaratával megvalósítható ideálként, hanem mint valami materiális dolog jelenik meg, mint könyv lapjai közé zárt, mások készítette méz, melyet csak le kell emelnünk a könyvespolcra, majd testünket és szellemünket passzív kényelembe helyezve ízlelgetnünk. Bizonyos kivételes esetekben, melyek, mint látni fogjuk, kevésbé veszélyesek, a külső igazságot mint messzi, nehezen elérhető, rejtetten létező dolgot fogjuk fel. Egy napon nehezen hozzáférhető titkos okmányok, ki nem adott levelezések, visszaemlékezések bukkanhatnak fel váratlanul. Micsoda boldogság, micsoda pihenés az igazságot önmagában kereső fáradt szellemnek, ha azt mondhatja, hogy az igazság tulajdonképpen rajtunk kívül van, egy holland kolostorban őrzött kódex lapjain, és még ha fáradságos is hozzájutni, a fáradság anyagi nehézség, mely a szellemnek ugyanúgy pihenést és felüdülést hoz. Kétségkívül hosszú lesz az utazás, kocsin kell majd zötykölődni a dermesztő, szélfúttá síkságokon keresztül, míg a folyóparti nádasok vég nélkül hullámoznak és hajladoznak; meg kell állni Dordrechtben, melynek borostyán befutotta temploma az alvó csatornák és az aranyhátú, borzongó Meuse folyó találkozásánál magaslik, ahol este tovasikló csónakok zavarják meg a kék ég és piros tetejű házak tükörképeit; végül pedig, elérkezvén utazásunk céljához, még mindig nem lehetünk bizonyosak abban, hogy hozzáférhetünk az igazsághoz. Latba kellene vetnünk befolyásos kapcsolatainkat, szövetkezni a szép szögletes arcú, tiszteletreméltó, öreg janzenistával, az utrechti püspökkel, hisz ő az amersfoorti archívum ájtatos cerberusa. Az igazság meghódítása ez esetben diplomáciai sikerként könyvelhető el, melyből nem hiányoztak sem az utazási nehézségek, sem a bizonytalan eredményű tárgyalások. De mindez kit érdekeli? Az utrechti öreg kis egyházközség összes jóindulatú tagjai, kiknek döntésétől függött, hogy birtokába jutunk-e vagy sem az igazságnak, mind hihetetlen bájos, a köröttünk lévő arcoktól merőben eltérő, XVII. századból kilépett alakok, akikkel oly mulatságos lenne kapcsolatban maradni, még ha csak levelezés útján is. Nagyrabecsülésük jeléül időről időre képeslapokat is küldenek, melyeket mint érdekességet és bizonyítékot őrizgetünk. Egy nap majd sor kerül arra is, hogy nekik ajánljuk egyik könyvünket, és ez valóban a legkevesebb, amit megtehetünk e kedves emberekért, kik az igazság adományával ajándékoztak meg bennünket. És ami a kolostor könyvtárában elvégzendő rövid kutatómunkát illeti, mely az igazság birtoklásának elkerülhetetlen feltétele – ezt az igazságot óvatosságból, nehogy véletlen elveszítsük, le is jegyeztük – nem lenne becsületes részünkről, ha nehézségeinkről,

fáradalmainkról panaszkodnánk; az öreg kolostor pompás nyugalma és frissessége, ahol az apácák ugyanazt a magas, fehér szárnyas fejfedőt viselik, amit Rogier van der Weyden képein, és ahol, míg dolgoztunk, a XVII. századi harangjáték oly lágyan simogatta a csatorna ártatlan vizét, hogy egy kis sápadt napfény a nyár vége óta csupasz, az oromfalas homlokzatú házakra akasztott tükröket súroló vízparti fák sorai között tökéletesen elkápráztathatott bennünket.⁸

Ez a gondolkodástól és mindenféle befolyástól mentes, üres ajánlólevelekkel megszerezhető igazságfogalom, melynek tartalmát talán maga az ajánló sem ismeri, s amely egyszerűen jegyzetfüzetbe másolható, ez az igazságfogalom még mindig jóval veszélytelenebb a többinél. Mert a történész és a tanult ember számára gyakran az igazság, melyet eldugott könyvek lapjain keresnek, valójában nem az igazságot jelenti, hanem annak egy ismertető jegyét vagy bizonyítékát, átengedve helyét egy újabb igazságnak, melyet ezek jeleznek vagy ellenőriznek is, de amely legalább saját szellemük önálló szülötte. Az irodalmár esetében ez nem így van. Ő azért olvas, hogy olvasson, hogy megjegyezze, amit olvasott. Számára a könyv nem angyal, mely nyomban elröppen, mihelyt az egék kertjének kapujába vezette olvasóját, hanem mozdulatlan, örök bálvány, melyet önmagáért imád, és amely ahelyett, hogy igaz értékét az általa felidézett gondolatoktól kapná, hamis tekintélyt kölcsönöz az őt körülvevőknek. Az irodalmár mosolyogva idézi meg ezt Villehardouinnél vagy Boccacionál olvasott név kapcsán⁹, avagy éppenséggel egy vergiliusi fordulatra lelve. Minden eredetiség híján szűkölködő szelleme nem képes kiválasztani a könyvek lényegét, mely erősíthetné őt, épp ezért érintetlenül veszi át formájukat, mely nemhogy építő elemmé válna, pusztán életelv lesz, idegen test, tehát végülis halálevl. Szükséges-e mondanom, hogy, ha egészségtelennek tartom is ezt az ízlést, a könyvek iránti fetisizista tiszteletet, ezt egy nem létező, hiba nélküli, ideális szellemi magatartáshoz képest teszem, hasonlóan azokhoz pszichológusokhoz, akik olyannak írják le

⁸ Talán mondanom sem kell, hogy hiába is keresnék ezt a zárdát Utrecht mellett, vagyis ez a rész pusztán a képzelet műve. Az ötlet azonban Léon Séché Sainte-Beuve-könyvének olvasásakor fogalmazódott meg bennem a következő sorok hatására: „Sainte-Beuve egy nap, mikor Liège-ben tartózkodott, elhatározta, hogy meglátogatja az utrechti kis templomot. Egy kicsit már késő volt, de mivel Utrecht messze esik Párizstól, és még az sem biztos, hogy Amersfoort levéltára szélesre tárná előtte kapuit, elindult. Még a Port-Royal első két kötete után is nehezen szerezte meg a jó Karsten engedélyét, hogy bizonyos papírokba belepillanthasson... Nyissák ki a Port-Royal második kötetét, és meglátják, milyen hálás volt Sainte-Beuve M. Karstennek.” (Léon Séché: Sainte-Beuve, I. kötet, 29.)

Ami az utazás részleteit illeti, valamennyi valós benyomásokra épül. Azt nem tudom, hogy Dordrechtben keresztül viz-e az út. Magam nem Utrechtbe, hanem Vollandamba tartottam kocsin a nádason keresztül. Az utrechti csatorna valójában a delfti. Láttam egy Van der Weydent a beauni kórházban, és találkoztam Flandriából jövő apácákkal, akiknek fejfedője, ha nem is Rogier Van der Weydent, de mindenesetre holland festők képeit idézte.

⁹ A tiszta sznobizmus ártatlanabb ennél. Valakinek a társaságában tetszelegni, csak mert annak egyik őse részt vett a keresztes háborúban, hiúság, semmi köze az intelligenciához. Ellenben egy olyan ember társaságát keresni, kinek nagyapját gyakran említi Alfred de Vigny, vagy Chateaubriand (be kell valljam, hogy rám ez ellenállhatatlan vonzerővel bír) vagy egy olyan valakiét, kinek családi címerét az amiens-i katedrális rózsaaablakában is látni (egy olyan hölgyről van szó, ki enélkül is őszinte csodálatra méltó), lám, itt kezdődik az értelmiségi bűn. Igaz, ezt a témát már hosszasan elemeztem máshol, de mivel még mindig sok minden kívánczokra ki belőlem, nem tudtam nem megemlíteni e helyütt is.

a normális szervi működést, ahogy azt élő emberen még senki nem tapasztalta. A valóságban azonban nincsenek tökéletes szellemek, csak egészséges testek; azokat, akiket nagy koponyáknak hívunk, általában mind megfertőzte ez az „irodalmi betegség”. Mondhatni jobban, mint bárki más, Úgy tűnik, az emberek olvasásigénye intelligenciájukkal egyenes arányban nő, ezzel egy töről fakad, mint minden szenvedély kísérője; a tárgy iránti szeretet az olvasás hiányában is erről beszél. Még a legnagyobb írók is, mikor nem közvetlenül gondolkodnak, jól érzik magukat a könyv társadalmában. Minthogy a könyveket nekik írták, ezer szépségük marad rejtve az avatatlanok előtt. Valójában az a tény, hogy a felsőbbrendű szellemek könyvemberek, még nem bizonyítja azt, hogy a könyvimádat nem emberi hiba. Abból, hogy a középszerű emberek gyakran szorgalmasak és az intelligensek sokszor lusták, még nem következik, hogy a szellem számára a munka nem hasznosabb diszciplína a lustaságnál. Ennek ellenére, ha egy nagy embernél egyik hibánkra ismerünk, akaratlanul is felmerül bennünk, hogy hibánk valójában egy el nem ismert erény, és nagy örömmel konstatáljuk, hogy Hugó, aki kívülről idézte Quintus Curtiust, Tacitust, Justinianust, ha vitatták valamely megfogalmazását,¹⁰ azonnal a kezdetekig visszament az idézetekkel, hatalmas műveltségéről téve tanúbizonyságot. (Máskor már foglalkoztam azzal, hogy Hugó műveltsége táplálta és nem elfojtotta zsenijét, mint rózseköteg, mely kioltja a kis tüzet, de felszítja a nagyot.) Maeterlinck számunkra az irodalmár ellentéte, akinek szelleme folyamatosan nyitva áll ezer névtelen apró méhkas, föld, fű keltette érzelem előtt, és bebizonyítja, hogy milyen veszélyeket rejt a tudós, bibliofil világ, mikor műkedvelőként egy régi Jacob Cats vagy Sanderus abbé könyv metszeteiről ír. Ezek a veszélyek sokkal kevésbé fenyegetik az intelligenciát, mint az érzékenységet, mivel, ha szabad így fogalmazni, az intelligens emberek könyvfeldolgozó képessége sokkal nagyobb a gondolkodókénál, mint a képzelőerejükre támaszkodó írók esetében. Schopenhauer például olyan erőteljes szellem, hogy könnyedén képes „megemészteni” a leghatalmasabb olvasmányokat is, és minden új ismeretet a saját értékén kezel.

Schopenhauer soha nem fejt ki véleményét anélkül, hogy ne támaszkodna idézetekre, de érezni, hogy az idézett szövegek csak példák, öntudatlan előzetes utalások, melyekben nagy örömmel fedezi fel saját gondolatát, ám amelyek a legcsekélyebb mértékben sem inspirálták. Emlékszem *A világ, mint akarat és képzet* című kötet egy oldalára, ahol mintegy húsz idézet követi egymást. A pesszimizmusról beszél (természetesen rövidítem az idézeteket): „*Voltaire a Candide-ban vicces módon háborúzik az optimistával, Byron a Káinban a maga tragikus módján. Hérodotosz arról számol be, hogy a trákok reszketve üdvözölték az újszülöttet, és örvendeztek, ha haláleset történt. Hasonló dologról tanúskodnak Plutarkhosz szép sorai: »Lugere genitum, tanta qui intravit mala, stb.« Ennek tulajdoníthatók a mexikói kívánsági szokások is stb., és Swift is ennek az érzésnek engedelmességgel ünnepelte születésnapját (ha életrajzírójának, Walter Scottnak hinni lehel) a bánat napjaként. Mindenki ismeri Szókratész dicséretének azt a passzusát, ahol Platón a halált*

¹⁰ Paul Stapfer: Souvenirs sur Victor Hugo, a La Revue de France-ban jelent meg.

csodálatraméltó adománynak mondja. Hérakleitosz egyik maximája is hasonlóképpen fogható fel: »Vitae nomen quidem est vita, opus autem mors.« *Theogenis híresen szép sorai ugyanígy.* »Optima sors homini non esse etc.« *Szophoklész az Oidipusz Kolonoszban a következő összegzést adja:* »Natum non esse sortes vincit alias omnes etc.« *Euripidész azt állítja:* »Omnis hominum vita est plena dolore«, s már Homérosz is megmondta: »Non enim quidquam alicubi est calamitosius homine omnium, quot quot super terram spirant etc.« *Egyébként Plinius is így írt:* »Nullum melius esse tempestiva morte«. *Shakespeare az öreg IV. Henrik szájába adja e szavakat:* »O, if this were seen – The happiest youth, – Would shut the book and sit him down and die«. *Végül Byront idézem:* »This something better not to be«. *Balthazar Grácián a legsötétebb színekkel festi le nekünk a létezést Criticonjában stb.*”¹¹ Ha már nem mentem volna így is túl messzire Schopenhauer kapcsán, szívesen egészíteném ki e felsorolást az *Aforizmak az életbölcsestől* című gyűjteménnyel, mely Schopenhauer összes általam ismert művei közül talán a legeredetibb, a legnagyobb műveltségről számot adó, idézetekkel teletűzdelt lapjai elé a szerző méltán, s a lehető legkomolyabban írhatta: „*A szerkesztés nem az én dolgom.*”

A barátság személyes volta miatt kétségkívül frivol dolog, márpedig az olvasás barátság. Ám legalább őszinte barátság, az a tény pedig, hogy egy halottnak, egy jelen nem lévőnek szól, egyfajta már-már megható érdeknélküliséget kölcsönöz neki. Ez a barátság mentes minden egyéb, a barátságot elcsúfító vonástól. Minthogy mi élők tulajdonképpen mind még nem valóságos, de leendő holtak vagyunk, rendkívül haszontalan és fárasztó az előszobákban zajló mindama udvariaskodás, hajbókolás, melyet odaadásnak, bódulatnak, tiszteletnek nevezünk, és amelybe annyi hazugság vegyül. Szokásaink, valóságos létformánk hálójának első szálai már először használt szavainktól és betűinktől, a csodálat, az elismerés, a szimpátia első megnyilvánulásaitól kezdve körénk tekerednek, és későbbi barátságaink esetében nem is igen tudunk szabadulni tőlük; arról nem is beszélve, hogy e kezdeti időszak szenvedélyes szavaiért, mint váltólevelekért, fizetnünk kell, vagy még ennél is drágábban lakolunk a lelepleződést követő, életen át tartó lelkipurdalással. Az olvasásban a barátság visszanyeri kezdeti tisztaságát. A könyveknek nem szükséges kedveskedni. Ha e barátainkkal töltjük az éjszakát, az valóban azt jelenti, hogy rájuk vágyunk. Tőlük legalább gyakran valódi sajnálattal válunk meg. És miután elváltunk, semmi olyan hangulatrontó gondolat nem zavarja meg a barátságot, mint hogy: Ugyan mit gondolhatnak rólunk? – Vajon nem voltunk-e tapintatlanok? – Tetszettünk-e nekik? – és a félelem, hogy más foglalja el helyünket. Mindezek az izgalmak eloszlanak az olvasás tiszta, nyugodt barátságának küszöbén. Nincs hízelgés; csak olyan mértékben nevetünk Molière mondatain, amennyire mulatságosnak találjuk őket, amikor untat, nem restellünk unott képet vágni, és amikor eleget voltunk vele, oly gyorsan tesszük vissza a helyére, mintha sem zseniális, sem híres nem volna. E tiszta barátság légköre sokkal inkább a csend, mint a beszéd, mert a többieknek beszélünk, de magunktól hallgatunk. És a csend nem viseli magán hibáink és fitoraink nyomát

¹¹ *Schopenhauer: A világ mint akarat és képzet (A hiúságról és az élet szenvedéseiről című fejezetből).*

annyira, mint a szavak. Léggöre valóban tiszta. A szerző és saját gondolataink közé nem férközhetnek megtörhetetlen, önző szempontjaink, melyek a gondolkodás ellenségei. A könyv nyelvezete (már ha valóban méltó a könyv névre) tiszta, a szerző kikristályosodott gondolatait tükrözi, melyekből kitörölt mindent, ami rontaná képmásának hitelességét, valahol a mélyben minden mondat hasonlít a másikra, hiszen valamennyit egyazon személyiség fogalmazta; ebből egyfajta folytonosság következik, a gondolatokba vegyülő élethelyzeteken kívül rekednek az idegen elemek, a szerző gondolkodásmódja könnyen követhetővé válik, személyiségének vonásai békésen verődnek vissza e nyugodt tükörben. Időnként bárkinek a vonásai kivívhatják tetszésünket anélkül, hogy különösebben csodálatraméltónak tartanánk azokat, mert a szellem nagy örömmel önnön részeként ismeri fel, és szereti meg önzetlenül, modorosság nélkül, igaz barátsággal a hiteles festményeket. Egy bizonyos egyszerű, jó ízlésű, Gautier nevű fiút (akit mulatságos dolog volt a művészi tökéletesség képviselőjének tartani) is így szeretünk. Nem túlozzuk el spirituális erejét, az *Utazás Spanyolországban* minden mondata, akaratlanul is egyéniségének vidámságát és eleganciáját emeli ki (szavai önmaguktól rendeződnek személyiségképpé, hiszen ez utóbbi választotta ki, és szedte rendbe előbbieket); nem tagadhatjuk le, hogy az igazi művésztől igen messze esőnek érezzük azonban azt a kötelezettséget, melyhez Gautier annyira ragaszkodik, nevezetesen hogy minden dolgot teljesen ki kell fejteni, hasonlatokkal körülbástyázni, mivel e kellemes és erős benyomások híján alkotott hasonlatok semmiféle hatást nem gyakorolnak ránk. Nem megbocsátható képzeletének szálnalmas üressége, mikor változatos kultúrájú tájaink térképét „*a szabó elé terített mellény és nadrág szabásmintáihoz*” hasonlítja, és amikor azt állítja, hogy Párizs és Angoulême között nincs egyetlen figyelemreméltó látnivaló sem. Csak mosolyogni tudunk a gótika odaadó hívének, aki még arra sem vette a fáradságot, hogy elmenjen Chartres-ba megnézni a katedrális.¹²

De milyen csodálatra méltó jó kedélye és jó ízlése! Milyen szívesen követjük e lendületes kísérőt kalandjai során át; olyan rokonszenves, hogy mindent megkedveltet maga körül. A Szakállas Tinan parancsnok „arany gyanánt csillogó” szép hajójának fedélzetén eltöltött néhány viharos nap után szomorúan vesszük tudomásul, hogy több szó nem esik e szeretetreméltó tengerésről, és hogy a szerző végleg eltüntette őt szemünk elől anélkül, hogy valaha is értesülhetnénk róla, mi lett vele.¹³ Tudjuk, mind hencegő vidámsága, mind mélabús hangulatai egy kicsit az újságírók pongyola érzelmeit rejtik. De ne bolygassuk, azt csináljuk, amit csak akar, nevetünk, mikor bőrig ázva, farkaséhesen és holtfáradtan hazatér; szomorkodunk, mikor egy képregényhős komorságával sorolja fel generációjának idő előtt eltávozott tagjait. Azt mondtuk róla, hogy akaratlanul is saját képmását

12 „Sajnálom, hogy nem láthattam a chartres-i katedrális, mikor átutaztam a városon.” Voyage en Espagne [Spanyolországi utazás]. 2.

13 Úgy tartják, hogy ő lett a későbbi híres Tinan admirális, Pochet de Tinan-né édesapja, kinek neve oly kedves a művészberek körében, és nagypapja a nyalka huszárkapitánynak. Szintén ő volt, aki Gaete előtt biztosította egy ideig H. Ferenc és a Nápolyi királyné utánpótlási és közlekedési útvonalaikat. Lásd Pierre de la Gorce: Histoire du Second Empire [A második császárság története].

rajzolta; mert ha a szavakat nem saját lényegük szerint válogatjuk, hanem önmagunk lefestésére, így azok ezt a vágyat fogják mutatni. Fromentin, Musset, akik, mert oly fontos volt számukra, milyen képet őriz majd róluk az utókor, tehetségük ellenére erősen közepszerű portrét hagytak magukról – még így is végtelenül érdekesek számunkra, mert kudarcuk tanulságos. Úgyhogy, ha egy könyvből nem egy erőteljes személyiség képe rajzolódik is ki szemünk előtt, akkor is a szellem érdekes hibáit tükrözi. Egy Fromentin- vagy egy Musset-könyv fölé hajolva az első esetben észrevesszük a „kiválósága” mögött rejlő bárgyúságot és korlátoltságot, a második esetben pedig a retorika ürességét.

Az intelligenciával egyenes arányban nő az olvasásvágy, és csökken, amint azt láttuk, annak veszélyes volta. Egy eredeti elme alá tudja rendelni személyes tevékenységének az olvasást. Számára az olvasás a legnemesebb és legnemesítőbb szórakozást jelenti, mert ez a tudás teszi lehetővé a szellem „elegáns kifejezésmódjait”. Intelligenciánk és érzékenységünk ereje csak lelki életünk mélyén, csakis önmagunkban fejleszhető. De a többi elmével való kapcsolatunk – tehát az olvasás – által tanuljuk a gondolkodás „módozatait”. Mindezek ellenére marad még elég olvasó ember, mint ahogy intelligens emberek is, és tudomást nem venni bizonyos könyvekről és irodalmi eseményekről mindig is, még egy zseniális ember esetében is, az intellektuális közrendiség jegye marad. A kiválóság és nemesség a rendezett gondolkodásban, egyfajta szabadkőművességben és hagyományörzésben áll.¹⁴

A nagy írók könyvívzlése és könyvválasztása nagyon gyorsan a régiek felé fordul. Még azok is, kik saját korukban a „legromantikusabbaknak” számítottak, szinte csak klasszikusokat olvastak. Victor Hugo a vele folytatott beszélgetésekben ha olvasmányairól szólt, leggyakrabban Molière, Horatius, Ovidius és Regnard neveit említette. Alphonse Daudet, a legkevesebbet olvasó író, akinek műve, élete leginkább hátat fordít a klasszikus örökségnek, szünet nélkül olvassa, idézi, jegyzeteli Pascalt, Montaigne-t, Diderot-t, Tacitust.¹⁵ Majdnem azt mondhatnánk, talán ama régi teóriának megfelelően különböztet meg egymástól klasszikusokat és romantikusokat (igaz, ezt csak egy szűk

14 *Az igazi plebstől való megkülönböztettség mindig is abban állt, hogy csak választékos, ugyanazon a nyelven beszélő emberek diskuráltak, így nem volt szükség magyarázkodásra. Anatole France könyvei nagy műveltséget tételeznek fel, utalások tömegét tartalmazzák, melyeket az egyszerű ember észre sem vesz, s melyek e könyvek szépségén túl utánozhatatlan nemességet is kölcsönöznek nekik.*

15 *Talán ezért fordul elő oly gyakran, hogy mikor egy nagy író kritikát ír, sokat foglalkozik régi művek kiadásaival és keveset a kortársakkal. Példa erre Sainte-Beuve Lundis-je [Hétfők], és Anatole France Vie littéraire-je [Irodalmi élet]. De míg Anatole France gyönyörűen ír kortársairól, Sainte-Beuve félreismeri kora nagyjait. És nem vethetjük szemére, hogy személyes utálat vakította volna el. Miután hihetetlenül alábecsüli Stendhal regényírói képességeit, ellensúlyozásképpen dicséri emberi finomságát és szerénységét, mintha más dicsérendő nem akadna. Sainte-Beuve korát illető vaksága elég sajtóságon áll ellentétben éleslátási ambícióival. „Mindenki jó kritikusnak bizonyul – mondja Chateaubriand et son groupe littéraire [Chateaubriand és irodalmi köre] című munkájában Bossuet és Racine bírálatakor –, de az ítész tudománya, a kritikus éleslátása főként olyan új művek elbírálásakor mutatkozik meg, melyek még nem állták ki a széles olvasóközönség próbáját. Elsőre látni, megérezni, megsejteni kritikusi adomány. Milyen kevesen is bírják ezt magukénak!”*

területre alkalmazza), melynek értelmében a közönséget (természetesen az értelmes olvasóközönséget) romantikusoknak, a mestereket pedig (még a romantikusoknak mondottakat, a romantikus közönség kedvenceit is) klasszikusoknak tekintjük. (E megjegyzés a többi művészeti ágra is kiterjeszthető. A közönség Vincent d'Indy zenéjét hallgatja, aki ezzel szemben Monsigny-t veszi újra elő.¹⁶ A közönség Vuillard- és Maurice Denis-kiállításokra jár, akik azonban inkább a Louvre-t látogatják.) Kétségkívül hozzájárul ehhez az is, hogy az eredeti művészek és írók, kik saját koruk azon gondolatait nyújtják és szerettetik meg a közönséggel, mely már szinte önmaguk része, jobban elszórakoznak egy másfajta gondolkodásmódon. Több erőfeszítést kíván tőlük, és több örömet is nyújt nekik ennek megközelítése; ha olvasunk vagy utazunk, mindig szeretünk egy kicsit kilépni magunkból.

Végezetül van egy másik ok is, amiért a nagy szellemek régi művek felé fordulnak.¹⁷ Nevezetesen hogy nemcsak az őket megteremtő szellemiség szépségét nyújtják nekünk, mint a kortárs művek, hanem egy másik, még káprázatosabb szépséget is, egy másik kort hordozó nyelvezetüket, mely mintegy tükröt tart az élet elé. Boldogok vagyunk, mikor egy olyan városban sétálunk, mint Beaune, mely érintetlenül őrzi XV. századi palotáját, annak kútját, mosókonyháját, vakolt, festett fedélszékét, magas oromzatú világító ablakokkal tagolt, könnyed ólomfigurákkal koronázott tetőszerkezetét (mindent, amit egy elmúlt kor felejtett ott, mely egy adott kor sajátja volt, mert később hasonló dolgok nem születtek), ugyanezt a boldogságot érezzük egy Racine-tragédiában vagy egy Saint-Simon-kötetben elmerülve. A nyelv eltörölt, szép formuláit őrzik, már nem létező kifejezésmódok emlékét, ama múlt állhatatos nyomait, melyre a jelen semmiben sem hasonlít, és amelynek színeit egyedül a rajtuk átsuhanó idő szépíthette meg.

Egy Racine-tragédia vagy Saint-Simon emlékiratának egy kötete olyan szépségek, melyek ma már nem szülehetnek. A nagy művészek szabadon formált nyelvezete éppúgy elbűvöl bennünket lágy ragyogásával, életerős felfakadásával, mint bizonyos, ma már nem alkalmazott márványfajták látványa, melyeket a régi mesterek használtak. Kétségtelen, hogy ezekben a régi épületekben a

¹⁶ *Ugyanígy a klasszikusoknak nincs jobb magyarázójuk a romantikusoknál. Valójában csak a romantikusok értik igazán a klasszikusokat, mert úgy olvassák őket, ahogy írták azokat, romantikusan, mert hogy jól olvassunk egy író-t vagy költőt, magunknak is inkább írónak, költőnek, mint műveltnak kell lennünk. Ez igaz a legkevésbé romantikus művekre is. Boileau szép soraira nem a retorikatanárok hívták fel a figyelmünket, hanem Victor Hugo: „Négy kendőben, melyek bájától piszkosak, / Mosatni küld a hölgy rózsát, s liliumokat.” Vagy Anatole France: „Grófnői szép ruhák s márkí-öltözetek / Alatt ostobaság s bűn gyakran született.”*

A *La Renaissance Latine 1905. május 15-i, legutóbbi száma lehetővé teszi, hogy a szépművészetek köréből egy újabb példát töljék az eddigiekhez most, hogy javítgatom e dolgozatomat. Mauclair úr cikke ugyanis, a görög művészet értő ítészeként mutatja be Rodint.*

¹⁷ *Ezt a megkülönböztetett figyelmet általában még ők maguk is véletlenül találják; úgy gondolják, igazából az, hogy a legszebb könyveket a klasszikus irodalom körében találjuk, a véletlen műve, és ez kétségkívül előfordulhat, hiszen a régi korok munkáit a jelenkorhoz képest hatalmas kiterjedésű múltból válogatták. A véletlenrel való érvelés azonban nem lehet elégséges ok egy ily általános vélekedés magyarázatához.*

kő őrző megmunkálójának gondolatát, ugyanakkor a kőfaragónak hála, a ma már ismeretlen fajtájú kő is megőrződik számunkra, összes elővarázsolt színharmóniájával. A XVII. század élő francia mondatszerkezete – és ezen keresztül elfelejtett szokások és mondatfordulatok – elevenednek fel és nyugóznak le bennünket Racine soraiban. Ezek a mondatszerkezetek a nyelvnek a művész érzékeny és őszinte vésője által megszépített, lemeztelenített formái, melyeknek egészen egyéni, egészen vakmerő fordulataiban¹⁸ még a leglágyabb, legfinomabb részleteiben, legszebb, legszívszagatóbb verssorokban is a hirtelen végzet söpör végig vagy készlet újrakezdésre. Racine műveiben régi idők letűnt életének mozzanatai tárulnak szemünk elé, mint régi, érintetlenül megmaradt városokban. Ugyanaz az érzés fog el láttukra, mint az eltűnt építészeti formák láttán, melyeket már csak néhány ritka, múltból maradt, gyönyörű emléken csodálhatunk meg: régi városfalakon, középkori várakon, tornyokon, templomi keresztelődmedencéken; kerengőkön, csonttárak alatti kis temetők pillangók és virágok lepte fényben fürdő kútján és halottas gázlámpáján.

Korántsem egyedül a mondatok idézik szemünk elé a régi lelkeket. A mondatok között – és itt most a fentebb említett, igen régi könyvekre gondolok –, az azoktól elválasztó időben még ma is, mint háborítatlan sírbolt hasadékaiban, sokszor évszázados csend uralkodik. Gyakran hallottam a csendet, ahogy a hívő Lukács evangéliumát olvasván a kettőspontokhoz érve, melyek majdhogynem énekekre emlékeztető részekre tagolják a szöveget,¹⁹ félbeszakítja a hangos olvasást, hogy – mint a

18 *Azt gondolom például, hogy az Andromakhé alábbi sorainak gyakran emlegetett szépségét és erejét pontosan a megszokott szintaxis szándékos felrúgása adja: „Miért ölnék meg őt? Mit tett? Milyen jogon? Ki mondta ezt neked?” A „Milyen jogon?” nem az előtte álló „Mit tett?”-re következne, hanem a „Miért ölnék meg őt?”-re. A „Ki mondta ezt neked?” úgyszintén a gyilkolásra vonatkozik. (Emlékezzünk csak vissza egy másik Andromakhé-sorra: „Ki mondta önnek, uram, hogy megvet engemet?” Feltételezhető, hogy a „Ki mondta neked?” úgy értendő: „ki mondta neked, hogy meg kell ölni”. A kifejezésmód vargabetűi (megtört és oda-vissza olvasható sorok, amelyekről fentebb szóltam) nem hagyják elhomályosítani a sorok értelmét, olyannyira nem, hogy egyszer egy nagy színésznőnkől, akit a szöveg ritmusánál jobban érdekelt a világos beszéd, ezt hallottam helyette: „Miért ölnék meg őt? Milyen jogon? Mit tett?” Racine leghíresebb sorai pontosan ilyesfajta nyelvi merészségekkel bívnak el bennünket, melyeket merész hidakként fektet két megnyugvást jelentő part közé. „Hűtlen szerettelek, mit tettem volna hüen?” E kifejezések találkozásának szinte közhelyes egyszerűségéből fakadó értelem éppoly örömet jelent, mint egyes gyönyörűséges színekkel megfestett, a teljesség harmóniáját tükröző Mantegna-arcok: „Ifjúkorom tébolyult szenvedély-hajóra szállt.” „Egyesítsünk három össze nem férő szívet.” És ezért érdemes a klasszikusok eredeti műveit olvasni, nem érve be a kivonatos kiadásokkal. Az írók híressé lett sorai, egyetemes érvényük és szépségük folytán gyakran éppen hogy elhomályosítják nyelvezetük e bensőséges szószövést. Nem hiszem például, hogy Gluck zenéjének sajátos lényege jobban benne lenne egy gyönyörűséges áriában, mint recitativóinak ritmusában, ahol a harmónia, mint a szerző génuszának hangja benne van minden akaratlan hangsúlyában, minden új lendülettel induló részletben.*

Aki látott már fényképet a velencei Szent Márk-katedrálisról, és van saját élménye is e kupolás templomról (és itt csak a műemlék külsejéről beszéljek), egyetért velem abban, hogy csak amint karnyújtásnyi távolságba érünk, tárul fel előttünk nevető oszlopainak tarka függőnye, az oszlopfők leveleinek és ágon ülő madarainak különös sugárzását csak közvetlen közletről vehetjük szemügyre, csak a téren állva láthatjuk ennek az ünnepi díszbe öltözött, virágos árbocú, széles, alacsony homlokzatú, kiállítási palotát idéző, érdekesebb részleteit csak közletről felfedő épület igazi, összetett egyéniségét, amelyet egyetlen fotográfia sem adhat vissza.

19 „Mária megszólalt: örvendezik az én lelkem az én üdvözítő Istenemben” stb. „Apja, Zakariás eltelt Szentlélekkel, és így jövendölt: Áldott az Úr, Izraelnek Istene, mert meglátogatta, stb.” „Karjába vette, és áldotta az Istent e szavakkal: Most

zsoltárok esetében – recitálja az új verset,²⁰ mely még régebbi Biblia- zsoltárokat idézett emlékezetébe. Ez a csend töltötte be a mondatok közti szüneteket, az elvlasztások bekeretezték és megadták a formáját; és amíg olvastam, orromat többször is a termet elborító rózsailat ütötte meg, melyet lágy szellő hozott az ablakon át tizenhét évszázada a magas helyiségbe, hol a gyűlés összeült.

Az *Isteni színjátékot* vagy Shakespeare-t olvasva nem egyszer támadt az az érzésem, hogy arra az időre összesűrűsödött előttem egy darabka múlt, az az álomszerű érzés fogott el, amelyhez hasonlót a velencei Piazzettán érez az ember a rózsaszín és szürke gránitoszlopok előtt, melyeknek görög oszlopfőin Szent Márk látható az oroszlánnal, és Szent Theodorusz, amint a krokodillal viaskodik – e Keletről, tengeri úton érkezett két szép idegen, akik szemüket a távoli, lábuknál elhaló hullámokra szegezik, mivel a körülöttük elterülő tér szóáradata idegen a fülüknek; ott, hol e szórakozott XII. századi mosolyok ragyogása a régmúltat csempészi mindennapjainkba. Igen, a köztér kellős közepén, a mában, ezen a helyen, az oly régóta letűnt XII. századi birodalom tűnik elő és állít meg bennünket kecses, rózsaszín gránitoszlopaival. Körülöttük forognak mindennapjaink, zsongva kergetik egymást az oszlopok körül, de ott hirtelen megállnak, mint meglepett méhecskék, mert a múlt finom, nyúlánk zárvényaiba ütköznek, egy másik időbe, ahová a jelen nem léphet be. A rózsaszínű oszlopok, a széles oszlopfők körül csapongnak a zsebongó mindennapok. De ezek a karcsú alakok mégis sikerrel tartják távol azokat, és őrzik érintetlenül a Múltat, mely barátságosan magasodik a jelen közepén, kicsit irreális színbe öltöztetve a dolgokat; mintha tőlünk néhány lépésre lévő délibábok lennének, noha valójában évszázados távolból néznek ránk; kicsit mintha túl közlelől is szólnának szellemünkhöz, mintha igazából meglepődni se tudnánk, hogy itt állnak egy rég eltemetett kor jelenlévő, súrolható, tapintható, mozdulatlan figurái, mellettünk a napon.

**A fordítás alapja: Marcel Proust: Sur la lecture. Mille et une nuits, 1994.*

László Tímea fordítása

bocsátod el szolgádat, Uram, a te igéd szerint békességben ...”

20 Valójában semmi bizonyítékunk nincs, hogy ezekben az olvasmányokban a felolvasó a Szent Lukács által idézett zsoltárokat énekelte volna. De úgy hiszem, ez mégis eléggé nyilvánvalóvá lesz, ha összevetjük Marcus Aurelius 502–503. oldalát, a Próféták 99. és 100. oldalát, Szent Pál 257. oldaltól kezdődő szövegrészleteit és Renan munkáját.